

– № XXXVIII–XXXIX. – S.21–33.

9. Zbirnyk postanov ta rozporiadzhen robitynycho–selyanskoho uryadu Ukrainy za 1922–1923 rr. – Kharkiv: Lito–drukarnya “Knyhospilky”, 1922. – 1147 s.

10. Istoriya Kyieva. T.3. Kn.1. Kyiev sotsialystycheskyy. – Kyiev: Naukova dumka, 1985. – 495 s.

11. Iyevleva V. Pamyatky industrialnogo rozvytku Kyieva kintsya XIX – pershoi tretyni XX stolittya. – Kyiv: Pres–KIT, 2008. – 248 s.

12. Kyiv. Dovidna knyha. – Kyiv: Proletars’ka pravda, 1929. – 142 s.

13. Kyiv. Providnyk / Za red. F.Ernsta. – Kyiv: Kyiv–Druk, 1930. – 797 s.

14. Mistsevy byudzhety Kyivshchyny na 1924–1925 rik. – Kyiv: Kyivskyy hubvykonkom, 1925. – 198 s.

15. Miski selyshcha USSR. Zbirnyk statystychno–ekonomichnykh vidomostey. – Kharkiv: TsSU USSR, 1929. – 184 s.

16. Muzyka–Stefanchuk O. Orhany publichnoyi vlady yak subyekty byudzhetnykh pravovidnosyn / O.Muzyka–Stefanchuk. – Khmelnytsky: KhUUP, 2011. – 383 s. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://yport.inf.ua/organi–publichnoji–vladi–yak–subekti.html>.

17. Myshkis V. Mestnyy biudzhety Ukrainy / V.Myshkis. – Kharkov: TsSU USSR, 1925. – 117 s.

18. Radyanske budivnytstvo na Kyivshchyni v 1923 r. – Kyiv: Kyiv–Druk, 1924. – 98 s.

19. Sobranie uzakoneny i rasporyazheny rabochekrestyanskoho pravytelstva Ukrainy za 1919. – Kyiev: Pechatnya S.P. Yakovleva, 1919. – 580 s.

20. Spravochnyk po horodu Kyievu. – Kyiev: Pravda, 1923. – 366 s.

21. Statystychno–ekonomichnyy dovidnyk Kyivshchyny 1925/26 r. – Kyiv: Trest “Kyiv–druk”, 1927. – 335 s.

22. Statystychno–ekonomichnyy dovidnyk Kyivshchyny 1927/28 r. – Kyiv: Vydannia “Ekonomichnoho visnyka”, 1928. – 523 s.

23. Statystychno–ekonomichnyy dovidnyk Kyivshchyny 1928/29 r. – Kyiv: Kyiv. Okrplan ta Okrstatbiuro, 1929. – 335 s.

24. Stenohrafycheskyy otchet rasshyrennoho plenuma hubkoma KP(b)U Kyivshchyny 16–18 sentyabrya 1924 h. – Kyiev: Kyiev–Pechat, 1924. – 200 s.

25. Studynskyy V. Finansy Kyieva: istoriia ta sohodennia. Informatyvno–analitichnyy dovidnyk / V.Studynskyy, D.Verba, O.Tereshchenko. – Kyiv: Feniks, 2010. – 320 s.

26. Uves Kyiv na 1927 rik. Dovidna knyha. – Kyiv: Proletarska pravda, 1927. – 244 s.

27. Usva Kyivshchyna na 1928 rik. Dovidna knyha. – Kyiv: Proletarska pravda, 1928. – 605 s.

28. Finansy Ukrainy. Obzor deiatelnosti NKF v svyazy s obshchym sostoyaniem narodnoho khozyaystva USSR – Kharkov: NKF USSR, 1924. – 144 s.

29. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy. – F.30. – Op.1. – Spr.714.

30. Tam samo. – Spr.723.

31. Tam samo. – Spr.740.

32. Tam samo. – Spr.741.

33. Tam samo. – Spr.1273.

34. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. – F.1. – Op.20. – Spr.1015.

35. Cheberyako O. Biudzheta systema v USSR 1920–kh rr.: orhanizatsiino–pravovi ta sotsialno–ekonomichni osnovy funktsionuvannia. – Kyiv: Nilan–LDT, 2012. – 438 s.

Antonenko V. V., graduate student, National Taras Shevchenko University of Kyiv (Ukraine, Kiev), ovod90@gmail.com

The peculiarities of the formation and the socio–economic principles of the functioning of Kyiv budget in the 1920–s

The article examines the legal and practical establishment of the local finances in the Ukrainian SSR in the 20–s of the XX century on the example of Kyiv. Attention is focused on the legal acts, which have started the construction of the local budgets including urban ones. Both the general regularities and the peculiarities which accompanied the budgeting of the Ukrainian cities of that period are traced. The main tendencies of the socio–economic and cultural development of Kyiv during the NEP period are outlined. It reveals the specificity of the functioning of the city budget in the early 1920–s. The article analyses the basic sources of its incomes and the priority items of its expenses, the dynamic growth of revenues and expenses of the city finances during 1921–1929. The role of the municipal services of Kyiv in filling the city budget and in consumption of city funds are characterized. The author determines the impact of the administrative and territory reform during the first half of the 20–s of the XX century on the process of the establishment of the budget of Kyiv.

Keywords: local finance, NEP, the budget of Kyiv, incomes, expenses, municipal services.

Antonenko V. V., аспирантка, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), ovod90@gmail.com

Особенности становления и социально–экономические основы функционирования бюджета г. Киева в 1920–х гг.

На примере г. Киева исследуется процесс законодательного и практического становления системы местных финансов в Украинской ССР в 20–х гг. XX в. Акцентируется внимание на нормативно–правовых актах, с которых началось развитие местных, в их числе и городских, бюджетов. Прослеживаются как общие закономерности, так и особенности, которыми сопровождалось формирования бюджетов украинских городов этого периода. Определяются основные тенденции социально–экономического и культурного развития г. Киева нэповской эпохи. Раскрывается специфика функционирования городского бюджета в начале 1920–х гг. Анализируются основные источники его доходов и приоритетные статьи расходов, динамика роста городских финансов в течение 1921–1929 гг. Дана характеристика роли коммунального хозяйства г. Киева в наполнении городского бюджета и потреблении городских средств. Отмечено влияние административно–территориальной реформы первой половины 20–х гг. XX в. на процесс становления бюджета г. Киева.

Ключевые слова: местные финансы, нэп, бюджет г. Киева, доходы, расходы, коммунальное хозяйство.

* * *

УДК 94(477):(031)

Борчук С. М.

кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії Інституту історії, політології
і міжнародних відносин, Прикарпатський
національний університет ім. Василя Стефаника
(Україна, Івано–Франківськ), borja_if@mail.ru

РОБОТА НТШ ПО СТВОРЕННЮ УКРАЇНСЬКОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

Розкрито основні елементи енциклопедичної традиції на території Галичини у другій половині XIX ст. Охарактеризовано роботу НТШ у галузі енциклопедистики, етапи та форми створення першої Української Загальної Енциклопедії. Висвітлено перший склад авторів та проаналізовано статті, які першими увійшли до видання, а також дано порівняльний аналіз Української Загальної Енциклопедії і аналогічних видань, які виходили друком у Наддніпрянщині. Особливу увагу звернуто на входження до енциклопедичного видання розділу про Україну, який згодом через цензуру було виділено з основного видання. Розкрито причини конкуренції двох великих енциклопедичних видань Української Радянської Енциклопедії та Української Загальної Енциклопедії.

Ключові слова: енциклопедія, видання “УРЕ”, Наддніпрянщина, Галичина, національна еліта.

Розвиток енциклопедичної традиції на території України не був суто Наддніпрянським явищем. Особливості суспільно–політичної історії країни зумовили своєрідні обставини неоднорідності розвитку української нації, і відповідно багатогранність її наукових шкіл. Основною політичною причиною, що довгий час заважала об’єднанню українських вчених для досягнення позитивного результату в такому глобальному проекті, як написання Української енциклопедії, став розподіл українських земель між різними державами. Якщо в дореволюційний період такий розподіл відбувся між Російською імперією Романових та Австрійською імперією Габсбургів, то в 20–х роках поділ відбувся між Радянським Союзом та Польщею. При цьому варто зауважити, що в період становлення української науки (кін. XIX – поч. XX ст.) між цими державами були далеко не дружні стосунки, що стояли на заваді навіть науковому і культурному співробітництву громадян і громадянських установ. Постійна політична конкуренція між Росією (СРСР) та Австро–Угорщиною (Польщею) проявилась і в

українському питанні, коли кожна зі сторін прагнула використати українців з сусідньої держави як союзників, але при цьому максимально обмежуючи права і можливості українців у власній країні.

У відповідності до особливостей культурного та політичного розвитку цих країн, відбувалося і становлення української науки в них. В той час, як на території Російської імперії українська культура і наука перебувала у напівнезаконному становищі, особливо після Емського указу 1876 р., Австрійська влада, послаблена революцією 1848 р. змушена була надати значно більше можливостей для національних меншин. Саме після революції 1848 р. більшість західних українців відкрито усвідомили себе представниками окремої нації, що не менш за інші має право не лише на власну мову і культуру, а й на власну державу, чи принаймні автономію. Зростання політичної свідомості населення, і передусім інтелігенції на Галичині. Поява політичних течій: русофілів, народовців, радикалів та інших у 60–80-х роках XIX ст. стала прямим наслідком зміни свідомості населення, її прагнення до самовираження, в тому числі і в науковій сфері. Однак загальний стан освіти і культури українського населення Австро–Угорщини того часу був настільки низьким, що говорити про наукові проекти можна було суто гіпотетично, адже першочерговим завданням виступало створення власної світської (і відповідно наукової) інтелігенції.

Окремою формою діяльності українських політичних структур на Західній Україні стала боротьба за освіту і культуру народу. Поява культурно–просвітницьких осередків, починаючи від Народного дому у Львові та видавництва “Галицько–руська матиця” до розгалуженої мережі “Просвіт” у багатьох селах регіону. Сама по собі культурницька діяльність включала в себе цілу низку заходів, в тому числі і наукове обґрунтування деяких доктринальних постулатів, як то окремість української нації, тотожність галицьких русинів з росіянами, існування чи не існування єдиної на Сході і Заході української мови тощо. Особливу увагу на українську мову, культуру та національну самоідентичність звертали представники течії народовців, що сформувалась на рубежі 60–70-х р. XIX ст. під впливом східноукраїнських діячів: Кониського, Куліша, Антоновича та ін., що не лише відвідали в свій час Галичину, а й залишили свій слід у політиці краю [13, с. 397]. Починаючи від захисту унікальності української мови і розробки її граматики, народовці у культурно–науковому руслі з часом вдалися і до більш дієвих заходів. Так, в 1868 р. група студентів на чолі з А.Вахнянином створила товариство “Просвіта”, котре ставило за мету “вивчення та освіти народу”. Це дало поштовх не лише до загального підняття освіченості та національної свідомості мас, а й для прагнення української еліти регіону досягти більшого, аніж просто самовизначення.

Наступним кроком до зростання національної і політичної свідомості, як і до виокремлення західноукраїнської науки з середовища польської і австрійської традиції, стало створення окремого наукового товариства. Проте без підтримки державних інституцій, і передусім без наявності державного фінансування говорити про місцеву Академію наук

було неможливо. Саме через це галичани змушені були піти іншим шляхом – шляхом створення аналогічної установи, більше орієнтованої саме на культурно–просвітницьку роботу. І хоча вона ніяким чином не могла стати основою для написання майбутньої енциклопедії, проте стати основою для зосередження національних наукових кадрів – могла.

Ідея створення такого товариства, що мало опікуватися розвитком українського письменництва, а в подальшому – і української науки виникла на початку 70-х років XIX ст. При чому не меншу зацікавленість у ньому виявили вихідці зі Східної України, де прояв національного питання прирівнювався до державної зради. Першим кроком до утворення такого закладу стала діяльність Полтавського культурного осередку, яким було зібрано 8 тис. рублів для створення у Львові українського культурницького осередку. Найбільш активними діячами полтавської групи були: Ол. Кониський, Елис. Милорадович, Д.Пильчиків, М.Жученко та ін. [3]. Подальша робота над статутом новоутвореного Товариства також не обійшлась без участі східноукраїнських діячів, зокрема над ним працював М.Драгоманов. В 1873 р. Товариство імені Шевченка почало офіційно існувати після затвердження його статуту австрійським урядом. Першим головою Товариства став один з лідерів галицьких народовців – К.Сушкевич, що ще раз підтвердило тісний зв'язок цієї організації з тією політичною силою, котра відкрито виступала за єдність всіх українців “від Кавказу до Карпат” [6, с. 189].

Проте приналежність саме до партійного руху стало одним найголовніших недоліків установи. Будучи, по суті, замкненою партійно–корпоративною структурою (членський внесок до якої був занадто високим – 100 крон.), товариство перетворилося у розповсюджувача партійної народовської літератури. На викупленій друкарні друкувалася не стільки наукова чи освітня література, скільки партійні брошури. Лише деколи друкарня товариства бралась за більш глобальні проекти, з яких найвідомішою стала праця проф. Ом. Огоновського “Studien auf dem Gebiete der rutenischen Sprache” – та його ж чогирьохтомова “Історія літератури руської” [3]. Навіть видання літературного журналу “Зоря”, котрий з часом набув всеукраїнського характеру, не змінило статусу Товариства на краще, і лише підтвердило – у існуючому форматі воно не спроможне виконувати тих функцій, які на нього були покладені засновниками, передусім наддніпрянцями. І звичайно, будучи передусім партійною, а не науковою структурою, Товариство не могло здійснювати великих науково–просвітницьких проектів, в тому числі і підготовку української енциклопедії.

На початку 90-х років XIX ст., у зв'язку з посиленням імперського тиску на Східній Україні, інтерес до Товариства імені Шевченка вкотре зростає. Починає поширюватися думка про необхідність реформування Товариства на основі його більшої демократизації, і що головне – збільшення наукової складової у діяльності. Ідеологами реформи стали О.Кониський на Сході та О.Барвінський у Галичині, чийми зусиллями вдалося провести реформу організації. В 1892 р. Товариство отримало новий устав, за яким здобуло назву “Наукове Товариство імені Шевченка”.

Значно зменшено було і вступний внесок, котрий склав лише 12 крон. Для інтенсифікації наукової роботи Товариство було поділено на секції, вирішено також видавати журнал “Записки Наукового Товариства імені Шевченка” [3], що мало перетворити його на повноцінну наукову установу. Однак не зважаючи на зміни, Товариство на той час не мало головного – лідера, який міг би скерувати його роботу у потрібному напрямку, забезпечити його цілісність та науковий характер, не допустити перетворення у черговий вузько партійний проєкт.

Такий лідер знайшовся не відразу. Ним став запрошений на посаду професора історії Львівського університету учень В.Антоновича М.Грушевський з Києва, котрий зумів розпочати нову еру української науки [13, с. 404]. Взагалі, значущість роботи М.Грушевського для розвитку науки Галичини важко переоцінити. Він не лише створив ті умови, які дозволили на практиці перетворити Товариство імені Шевченка в наукову установу, а й забезпечити повноцінний розвиток багатьох наукових галузей, в тому числі музейної та видавничої, котрі надали неоціненно послугу майбутнім авторам західноукраїнської енциклопедії.

Приїзд до Львова М.Грушевського активізував не лише місцеві інтелектуальні сили, а й допоміг стабілізації відносин з науковцями Наддніпрянщини. Більше того, йому вдалося зосередити навколо товариства досить постійну кількість вчених–науковців різних галузей, що регулярно друкувалися у “Записках”, забезпечуючи таким чином стабільність проєкту. Структурно товариство було поділено на секції: історико–філософську, філологічну та математично–природничо–лікарську. Саме така структура дозволила охопити більшість тогочасних українських науковців, забезпечити їм шлях до власного зростання, і що головне – забезпечила можливість накопичення матеріалів і для подальших, великих колективних проєктів на зразок енциклопедії. Не менш важливим виявився і досвід видавничої діяльності в галузі науки, якого в свій час були позбавлені творці проєкту “Український народ в его прошлом і настоящем” та Української Радянської Енциклопедії 1927–34 рр. на Східній Україні.

Розвивалася при новому “Науковому Товаристві імені Шевченка” і видавнича справа. “Записки НТШ” стали виходити регулярно, 6 разів на рік. З часом також збільшилась кількість спеціалізованих видань. Окремий збірник почала видавати математично–природничо–лікарська секція; для науковців–юристів було перейнято видання “Часопис правничий і економічний”. З часом власні збірники почали друкувати також Філологічна та історико–філософська секції. При цьому досить значну увагу починає приділяти НТШ саме українознавчій проблематиці. При секціях були створені спеціальні комісії, що зайнялися підготовкою профільних видань, зокрема: “Етнографічний збірник”, “Джерела до історії України–Русі”, “Матеріали до українсько–руської етнології”, “Пам’ятки українсько–руської мови і літератури”, “Український архів” та ін. [3]. Таким чином не лише забезпечувався планомірний розвиток української науки на Галичині, але створювався прецедент української наукової установи на кшталт

Академії наук, що прагнула не лише досліджувати свій народ і свою державу, а й забезпечити розвиток фундаментальних і прикладних наук. На відміну від Російської імперії, де українські вчені змушені були навіть друкуватися російською мовою, галичани отримали можливість для повноцінної наукової роботи, що в умовах досить обмеженої цензури цісарської влади було значно перспективнішим, аніж у Східній Україні. Проте по цих перспективах, як і по ряду енциклопедичних проєктів східних українців завдала потужного удару I Світова війна 1914–1918 рр. Під час першої російської окупації Галичини у 1914–15 рр. Наукове товариство імені Шевченка було розпущене як націоналістичне знищені були його колекції та друкарні [3].

Наступні роки стали для Галичини не меш трагічними, аніж для Наддніпрянщини. Спроба проголошення власної держави – ЗУНР, і як наслідок – українсько–польська війна лише посилили той розрив, що був між науковими осередками обох частин України ще в імперські часи. Ризький мир 1921 р., а також рішення четвірки країн–переможниць у 1923 р. остаточно затвердили перебування Західноукраїнських земель у складі Польщі, поклавши таким чином край визвольним змаганням. Однак втрата власної державності та перехід під владу апіорі ворожого українській культурі уряду лише призупинило наукову роботу українських осередків, але не змогло повністю її зупинити. Навіть не зважаючи на досить відкрито антиукраїнські кампанії, що проводилися польським керівництвом за часів II Речі Посполитої, наукова і видавничі діяльність на її терені тривала. Змогло відродитися Наукове товариство імені Шевченка, члени якого продовжили перервану роботу. Ними створювалися нові музеї та заповідники, видавалися “Записки НТШ” та інші наукові збірники. Тривала видавнича справа і у інших галузях. Так, у міжвоєнний час на Галичині діяло близько 50 українських видавництв, при тому не лише у Львові. Зокрема другим за потужністю українським видавничим центром стала Коломия [12, с. 104]. Саме вона в подальшому і стане “батьківщиною” першої української енциклопедії на західноукраїнських землях.

Не забороняючи видавництво української літератури на Галичині, польська влада при тому прикладала всіх зусиль до його максимального скорочення. Перепонами до збільшення української наукової літератури ставали не лише цензура, що досить прискіпливо відносилась до текстів, а й відсутність достатнього фінансування проєктів. Українські товариства, в тому числі і Наукове товариство імені Шевченка змушені були вдаватися до різних заходів, що могли допомогти виданню: залученню коштів від громадських організацій, передусім кооперативних спілок; організації підписок тощо [5]. Однак на відміну від Радянської України, де в цей час розпочалося встановлення тоталітарного режиму, можливості для підготовки українського енциклопедичного проєкту у Польщі залишалися досить вагомими.

Саме по собі прагнення створити значний енциклопедичний проєкт було притаманне галицькій національній еліті ще з XIX ст. Потреба у такій праці, зумовленій не лише прогресом науки, а й прагненням

зростання національної самосвідомості українців добре усвідомлювалася українськими вченими і політиками по обидва береги Збручу. І якщо в Російській імперії спроби створити українську енциклопедію відбувалися неодноразово (зокрема найуспішнішим був проект “Украинский народ в его прошлом и настоящем”, котрий готувався до друку у 1914–1919 рр. [7, с. 157–156]), то західноукраїнські вчені змушені були обмежуватися виданням лише вузькоспеціалізованих українознавчих збірників та писати статті до іноземних енциклопедичних видань, зокрема “Энциклопедического словаря Брокгауза и Эфрона” [10, с. 8] в Росії та Польській енциклопедії Ольгербранта [15, с. 498]. Однак навіть такі поодинокі прояви участі українців у енциклопедичних процесах мали позитивне значення – українська інтелігенція здобувала досвід роботи над енциклопедією, створювала певну інформаційну базу, яку в подальшому можна було б використати і для власної енциклопедії. В поєднанні з дореволюційними досягненнями Наукового товариства Шевченка, більшість з яких не зважаючи на революційні події 1918 р. та Українсько–польську війну були збережені, ці напрацювання стали основою для нової спроби створення української енциклопедії.

До ідеї видання власної української енциклопедії галицькі вчені повернулися після відновлення роботи Наукового Товариства імені Шевченка в міжвоєнний період. Причин такого інтересу саме в цей час було декілька. Передусім причиною стала відсутність будь якого іншого українського енциклопедичного видання, адже всі попередні проекти, здійснювані в Наддніпрянщині зазнали невдачі. По друге, не зважаючи на наявність офіційної цензури, польське наукове середовище було значно толерантнішим до українців, а наявність місцевих видавничих потужностей робила його реальним. Необхідно також зауважити на той факт, що більшість галицьких вчених протягом визвольних змагань 1918–1919 р. були досить далекими від політики, а ті хто все–таки приймав в них участь, як проф. І.Раковський, встигли відбутися до покарання і повернутися до активної творчої праці [8]. Окрім вчених, потребу в україномовній енциклопедії, що мала популяризувати наукові знання, і що головне – нести інформацію про Україну, її народ, суспільство і історію, розуміли і представники інших суспільних верств: вчителі, інтелігенція, представники студентства. При чому мала така праця бути зорієнтованою на широкий загал – від інтелігенції та студентів до селян і школярів. Саме тому певна стабілізація суспільно–політичного життя у Галичині під час політики “Санації” підштовхувала українську наукову еліту, зосереджену передусім у лавах Наукового Товариства Шевченка до активної роботи над енциклопедією, котра через свою широку зорієнтованість дістала під назву “Книга знання”.

Досить докладно і красномовно висловлюється мета створення Української загальної енциклопедії у зверненні до читачів, вміщеному у I томі. У ньому редакційна колегія “УЗЕ” наголошувала: “Невпинний розвиток людської культури постійно збільшує людське знання, яке вже давно поширилось до такого розміру, що його не в силі охопити ніяка людина, не тільки в цілості, а й в окремії ділянці. Та чим людина

культурніша, тим більше цікавиться різноманітними проявами життя, тим сильніше відчуває потребу їх розуміти. Заспокоїти цю потребу було віддавна завданням підручних книг знання, де кожний міг знайти необхідні факти та пояснення різних явищ [...]. Такі книги знання – енциклопедії – поширені від віків серед великих культурних народів – тільки ми досі не могли спромогтися на такий твір. Енциклопедія призначена для всіх, а не для одної суспільної кляси, партії або гуртка, повинна подавати всі відомості по змозі безсторонньо, без ніякої оцінки та особистого освітлення. Таку об’єктивність, сподіваємося, знайде в цьому творі кожний безсторонній читач. Отся перша Українська Загальна Енциклопедія має на меті в 3–х томах дати якомога більшу кількість назв (гасел), що містили б найконечніші відомості про видатних діячів – історичних і сучасних, про важливі дати, події й місцевості й таке інше, та пояснювали би досягнення в усіх ділянках людського знання. Вона складена на зразок кращих чужих енциклопедій і використала їх методи та джерела” [1]. Як ми бачимо з наведеного уривка тексту, творці української енциклопедії відкрито протиставляли свою працю будь–якій політичній силі, ідеології чи релігії. Її загальний зміст, передусім орієнтований на українців, був нічим іншим як спробою створити власне національну, а не Радянську енциклопедію, як це було в той самий час у Харкові. Потрібно сказати, що автори вступного слова відкрито вказали на українську приналежність своєї роботи: ...наша Енциклопедія не є переробкою і компіляцією, злагодженою на підставі чужих подібних творів, а самостійною працею, яка кладе головну вагу на життя нашого народу; вона в певній мірі українська і призначена для українського читача [1].

В цілому, ідеологічне протистояння двох одночасних українських енциклопедій є досить показним при аналізі тогочасного становища українського народу. В той час як західноукраїнський проект відкрито позиціонував себе як позастановий науковий твір, творці Української Радянської Енциклопедії відкрито наголошували на її класовій сутності і неухильності дотримання марксистсько–ленінських методологій. Обидві енциклопедії як би вказували шлях, за яким має розвиватися українська наука та українське суспільство – національно–ліберальний шлях УЗЕ та класово–інтернаціональний УРЕ. Відповідно і реакція на конкуруюче видання була досить різкою. Так, в 4 томі Української Радянської Енциклопедії, що вийшла аж в 1961 році (тобто майже за 30 років після виходу в світ Української загальної енциклопедії) автори продовжують давати їй критичну оцінку: “Видана 1930–1935 рр. так звана “Українська загальна енциклопедія” в 3–х т., написана з позицій українського буржуазного націоналізму і ні за своїм науковим рівнем, ні за своїм обсягом не є енциклопедичним виданням. Та й поданий у цьому виданні матеріал стосується здебільшого відторгнутих тоді західних областей України” [4, с. 506]. В свою чергу, галицьке видання, яке вийшло значно раніше радянського (нагадаємо, що спроба створити Українську Радянську Енциклопедію в 1927–34 рр. зазнала невдачі) могла лише в загальних словах критикувати ті радянські проекти, які на їх думку

апріорі не могли бути об'єктивними. Проте значною перевагою тітчиного змісту. Не зважаючи на відсутність мирного порозуміння з радянською владою в УСРР, енциклопедія містить низку статей, присвячених українським радянським діячам, в тому числі своєму основному опоненту М.Скрипнику [13, с. 119]. При цьому вказувались лише факти про його діяльність, без будь якої спроби їх оцінки. Аналогічного змісту були і статті про інших діячів Радянської України, як політиків, так і митців.

Робота над українською енциклопедією, розпочата редколегією під керівництвом проф. І.Раковського проводилась досить швидко, як для такого масштабного проекту. За основу були взяті всі попередні напрацювання не лише членів Наукового Товариства імені Шевченка, а й всі матеріали, доступ до яких був вільним. На жаль, на сьогоднішній день не збереглося жодного документу, котрий би розкривав сам процес збирання та комплектації матеріалу. Це досить легко пояснюється тим, що не зважаючи на свій академічний статус, НТШ продовжувало залишатися громадською організацією, без чіткої системи внутрішньої субординації та офіційного діловодства, як це було в Українській та Всеукраїнській Академії наук на території УРСР. Саме через це достеменно невідомо є точна дата початку роботи енциклопедичної редколегії, і ті заходи, які були нею заплановані. Проте з іншого боку, відсутність надмірної централізації мала і свої переваги – ініціатори проекту не мали потреби долання всіх бюрократичних перешкод, потреби узгодження кожного кроку у всіх вищестоящих інстанціях, і на відміну від своїх східноукраїнських колег могли просто робити свою роботу.

Однак не зважаючи на відсутність повної документації проекту, певні матеріали по його виконанню доступні. Так, зокрема відомо, що в 1930 р. у Коломиї було створено спеціальний колектив видавничої спілки, який очолив В.Микитчук. Саме ця спілка і брала на себе виконання всіх функцій редакційної колегії, а також вирішувала ті організаційні питання, які невід'ємно пов'язані з реалізацією такого складного проекту: збирання та редагування матеріалу, фінансове забезпечення, налагодження безпосереднього процесу видання примірників енциклопедії та їх розповсюдження. На початку членами спілки були: І.Раковський, В.Микитчук, Шашкевич, І.Герасимович, Слюсар, та Я.Барни [2, с. 38]. Саме ця малочисельна група справжніх патріотів та професіоналів своєї справи взяла на себе зобов'язання зробити те, що до них не вдавалось великим творчим колективам та потужним науковим установам, на зразок Української Академії наук. В подальшому склад видавничої спілки значно розширився, до складу редакції увійшли нові члени – науковці та організатори, що взяли на себе відповідальність по підготовці спеціалізованих розділів енциклопедії.

Обов'язки головного редактора проекту взяв на себе професор львівського університету, давній співробітник Наукового товариства імені Шевченка І.Раковський, що володів широким колом наукових знань і був обізнаним з багатьма науками. Такі особисті і наукові якості могли допомогти йому у найкоротший термін не лише

налагодити робочий процес, а навіть особисто контролювати якість матеріалу і його відповідність духу нової енциклопедії. Взагалі рівень творчої активності і працездатності Головного редактора УЗЕ вражає. Він не лише встигав вирішити значну частину організаційних питань, виконувати свої обов'язки як редактор проекту, а й сам виступати автором цілої низки статей та газет, при чому в досить різних наукових сферах.

Робота над виданням енциклопедії, що склала три томи, тривала п'ять років. За цей час було не лише підготовлено матеріал, а й всі підписники отримали бажані примірники. Останнє було досить важливим чинником, адже нестача зовнішнього фінансування (Наукове Товариство імені Шевченка не могло повністю профінансувати проект) вимагала швидкого надходження коштів від читачів. Саме через таку потребу перший том, надрукований у 1930 р. був розісланий підписникам у вигляді зошитів, без зовнішньої палітурки. Лише в подальшому їм було розіслано також обкладинку різних типів, з пропозицією самостійно перешити книгу. Потрібно сказати, що такі радикальні заходи по залученню коштів, котрі були зорієнтовані на свідомість та розуміння майбутніх читачів, дійсно мали позитивний результат. Не зважаючи на досить високу ціну (216 польських злотих у зошитах та 270 у шкіряних палітурках, що в середньому становило тогочасну місячну зарплату вчителя [11]), всі примірники були викуплені, і фінансування наступних томів було більш стабільним. Не можна оминати і таку, тісно пов'язану з фінансами перепону у створенні енциклопедії, як розпорошеність структурних установ. Зокрема редакція містилася у Львові, адміністрація – в Коломиї, друкарня – у Станіславі, картотека назв майбутніх статей та значна кількість авторських матеріалів – вдома у головного редактора І.Раковського.

Матеріальні труднощі позначились і на активності працівників редакційної колегії. Так, коли на початку проекту члени колегії І.Раковський, В.Сімович, І.Федів, В.Дорошенко та постійний секретар І.Бедрило працювали досить тісно, то в подальшому між ними розпочалися тертя. Через непорозуміння між членами видавничої спілки, більшість з них припинили роботу над проектом, і надалі він тримався суто на ініціативності Головного редактора, якому все таки вдалося довести її до завершення. В результаті цього, на основі домовленостей замість затвердженого в угоді прибутку отримав в якості нагороди за свій труд п'ять примірників енциклопедії [2, с. 43].

Однак не лише матеріальні труднощі становили перепони для видання Української загальної енциклопедії. З самого початку роботи редакційний і авторський колектив зіткнувся з низкою труднощів, пов'язаних з загальним станом тогочасної української науки. Так, однією з головних проблем стала відсутність повного енциклопедичного словника української мови, а також спеціальних енциклопедій поодиноких (окремих) наук [14]. Це викликало потребу неодноразового перегляду не лише термінологічного апарату, використовуваного авторами, а й відповідність статей їх назвам – газлам. Ще більш проблемним виявилось використання термінології в статтях, котрі

стосувалися точних наук, де український понятійний апарат взагалі був відсутнім. Отже ціла низка наукових галузей створювалась фактично наново, залучаючи термінологію з інших мов, і намагаючись прив'язати її до вже існуючих українських понять. Важливою в цьому контексті стала можливість західноукраїнських вчених користуватися закордонними бібліотеками – Праги, Відня, Подєбрадів. Це вигідно відрізняло її від радянських зразків, особливо так званої “Скрипниківської енциклопедії”, автори якої не лише не могли виїхати для роботи за кордон, а й перебували під жорстким ідеологічним контролем, котрий забороняв широко використовувати немарксистські джерела. Проте співпраця з вченими з числа діаспори, на думку упорядників енциклопедії, була недостатньою. Найбільшою перешкодою, на їх думку була відсутність можливості підтримувати постійні зв'язки із наддніпрянськими земляками, і відповідно розраховувати на їх необхідне співробітництво [1].

Іншою суттєвою проблемою, котра була притаманна і Українській Радянській Енциклопедії, виявилась проблема кадрів. Як і в Радянській Україні, її головною причиною знов таки ставало недостатня кількість коштів, котрої не вистачало не лише на авторські гонорари, а й на заробітну платню членів редакційної колегії. Всі вони змушені були працювати на півставки, і відповідно значну частину свого робочого часу приділяти заробітку грошей на інших посадах. Також досить низькими були і авторські гонорари, які виплачувала редакція. Це певною мірою усувало від проекту частину інтелігенції, що не могла собі дозволити зосередитися виключно на науковій роботі. Значну допомогу в цьому питанні надавали редакційній колегії українці з закордону, передусім з Чехословаччини. Будучи більш матеріально забезпеченими, вони могли собі дозволити не займатися заробітком грошей, а зосередитися саме на енциклопедичній роботі [15, с. 501]. В свою чергу залучення до співробітництва іноземних вчених покладало на головного редактора додаткові обов'язки. Так, І.Раковський вів жваве листування з багатьма кореспондентами з багатьма відомими українськими науково-культурними діячами [11].

У вступному слові до читачів енциклопедії редакційна колегія УЗЕ відкрито визнавала наявність помилок і недоліків у своїй роботі, при чому не лишу для власного виправдання. Одним з завдань тексту було донесення до читача інформації про справжній стан тогочасної західноукраїнської науки. Відкритим текстом було вказано, що видання аналогічного твору у інших культурних народів беруть на себе державні установи або великі засібні накладні, у той час як створення української енциклопедії взяв на себе невеликий гурток людей, що жертвували своє майно для здійснення культурної ідеї. Також досить обережно, в умовах тогочасної толерантності польської влади було вказано і політичну перешкоду на шляху до видання повноцінної української енциклопедії – виїмкові зовнішні політичні обставини [1]. Під таким розмитим формулюванням помітно читалася особливість тогочасної польської політики: ізоляція країни від тих впливів, що так чи інакше могли вплинути на стабільність внутрішньополітичної ситуації в ній, і тим

більше – на її територіальну цілісність. Відповідно будь які прояви зовнішньополітичної активності українців, навіть на ниві науки однозначно сприймалися польською владою як небезпечні й шкідливі. До того ж фактично неможливим були контакти з тими країнами, які уряд Польщі вважав ворожими для себе, і передусім Радянським Союзом.

Новостворена енциклопедія, над якою працювала редакційна спілка у складі І.Раковського, В.Дорошенка, М.Рудницького, В.Сімовича структурно наслідувала найвідоміші тогочасні європейські енциклопедії. Не зважаючи на досить невеликий загальний об'єм, вона складалася з 34 тисяч статей, над якими в свій час працювало 136 авторів, частина з яких представляли тогочасну українську діаспору. Було визначено працівниками редакційної колегії основні вимоги до майбутніх статей. Так, стаття мала бути одночасно науковою і доступною широкому загалу читачів. Розуміючи основні критерії майбутнього контингенту читачів, було свідомо вирішено відійти від сухого, академічного викладання матеріалу. За задумкою авторів проекту, вона мала стати не стільки узагальненням тогочасних наукових знань українців і про Україну, скільки культурно-просвітницьким інструментом, спрямованим на підняття освітнього і наукового рівня жителів Західної України. Навіть у назві містилася чітка вказівка на соціальне призначення видання – “Українська загальна енциклопедія – книга знань”. І як засвідчують сучасники, врешті решт редакції вдалося досягнути поставленої мети [2, с. 38].

Кращого виконання своєї головної функції – донесення до широкого загалу читачів якнайбільшої кількості інформації, структурно Українська загальна енциклопедія була поділена на тематичні розділи, над якими працювали різні вчені: Антропологія; Археологія; Астрономія; Географія; Економія; Етнографія; Етнологія; Історія; Кооперація; Література; Математика; Медицина; Мовознавство; Мистецтво; Музика; Психологія; Право; Природознавство; Релігія; Фізкультура і спорт; Суспільні науки; Техніка; Хімія; Фізика; Філософія та освіта. Окрім цих, суто спеціалізованих розділів, УЗЕ містила фактично окремий розділ – “Україніка”, присвячений суто Україні [13, с. 361–1000]. У роботі над цими розділами, котрі були суто умовні, адже енциклопедія в своїй більшості була складена за алфавітним порядком (Перший том – від А до Ж; Другий том – від З до Р; Третій том – від С до Я), в різний час працювали різні відомі українські вчені та спеціалісти.

В цілому кількість авторів, що приймали участь у підготовці Першого тому Української загальної енциклопедії є досить значною, особливо враховуючи загальний стан тогочасної української науки в Галичині і ті проблеми, про які у вступному слові говорили члени редакційної колегії. На жаль, структура праці не передбачала публікацію авторів конкретних гасел, тож ми можемо лише робити припущення, враховуючи наукову спеціалізацію всіх авторів.

Список використаних джерел

1. Вступне слово / Українська Загальна Енциклопедія: Книга Знання: В 3-х т. / Під головного редакцією І.Раковського. – Львів; Станіславів; Коломия, 1930. – Т.1.
2. Головацький І. Раковський І. Визначні діячі НТШ. Число 9.

Життєво-біографічний нарис. – Львів, 2004.

3. Дорошенко Д. Наукове товариство імені Шевченка у Львові. – див. [http://iht.univ.kiev.ua/library/ks/1907/pdf/kievskaya-starina-1907-3-F-\(8114-8126\).pdf](http://iht.univ.kiev.ua/library/ks/1907/pdf/kievskaya-starina-1907-3-F-(8114-8126).pdf)

4. Енциклопедія УРЕ. – К., 1961. – Т.4.

5. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – див. <http://litopys.org.ua/isaevych/is33.htm>

6. Історія України нове бачення / Під ред. В.Смоля. – К., 2000.

7. Лотоцький О. Сторінки минулого. – Частина третя.

8. Нагірний В. Перша українська книга знань народилася на Покутті. – див. <http://incognita.day.kiev.ua/persha-ukrayinska-kniga-znan-narodilasya-na-pokutti.html>

9. Наукове товариство імені Шевченка. – див. <http://uateka.com/uk/article/science/1223>

10. Новый энциклопедический словарь. Изд.: Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефронь. – Т.1.

11. Савенко В. Підготовка і видання НТШ “Української загальної енциклопедії”. – див. http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nztnpu_ist/2010_2/2010_2/Savenko.pdf

12. Савчук М. Видавництво // Енциклопедія Коломийщини, зшиток 3. – Коломия, 2000.

13. Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1993.

14. Українська загальна енциклопедія. Книга знання. В 3-х томах. – Львів–Станіслав–Коломия, 1935. – Т.3.

15. Українська загальна енциклопедія. Книга знання. В 3-х томах. – Львів–Станіслав–Коломия, 1930. – Т.1. (вступне слово).

16. Шаблій О.В. Кубійович: енциклопедія життя і творення. – Париж–Львів.

References

1. Vstupne slovo / Ukrai'ns'ka Zagal'na Encykl'opedija: Knyga Znan'ja: V 3-h t. / Pid golovnoju redakciuju I.Rakovs'kogo. – L'viv; Stanislaviv; Kolomyja, 1930. – Т.1.

2. Golovac'kyj I. Rakovs'kyj I. Vyznachni dijachi NTSh. Chyslo 9. Zhyttjevo-biografichnyj narys. – L'viv, 2004.

3. Doroshenko D. Naukove tovarystvo imeni Shevchenka u L'vovi. – dyv. [http://iht.univ.kiev.ua/library/ks/1907/pdf/kievskaya-starina-1907-3-F-\(8114-8126\).pdf](http://iht.univ.kiev.ua/library/ks/1907/pdf/kievskaya-starina-1907-3-F-(8114-8126).pdf)

4. Encyklopedija URE. – К., 1961. – Т.4.

5. Isajevych Ja. Ukrai'ns'ke knygovydannja: vytyky, rozvytok, problemy. – L'viv, 2002. – dyv. <http://litopys.org.ua/isaevych/is33.htm>

6. Istorija Ukrai'ny nove bachennja / Pid red. V.Smolija. – К., 2000.

7. Lotoc'kyj O. Storinky mynulo. – Chastyna tretja.

8. Nagirnyj V. Persha ukrai'ns'ka knyga znan' narodylasja na Pokutti. – dyv. <http://incognita.day.kiev.ua/persha-ukrayinska-kniga-znan-narodilasya-na-pokutti.html>

9. Naukove tovarystvo im. Shevchenka. – dyv. <http://uateka.com/uk/article/science/1223>

10. Novyj jenciklopedicheskij slovar'. Izd.: F.A. Brokgauz, I.A. Efron#. – Т.1.

11. Savenko V. Pidgotovka i vydannja NTSh “Ukrai'ns'koj' zagal'noi' encyklopedii?”. – dyv. http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nztnpu_ist/2010_2/2010_2/Savenko.pdf

12. Savchuk M. Vydavnytctvo // Encyklopedija Kolomyjshhyny, zshytok 3. – Kolomyja, 2000.

13. Subtel'nyj O. Ukrai'na. Istorija. – К., 1993.

14. Ukrai'ns'ka zagal'na encyklo'pedija. Knyga znan'ja. V 3-h tomah. – L'viv–Stanislav–Kolomyja, 1935. – Т.3.

15. Ukrai'ns'ka zagal'na encyklo'pedija. Knyga znan'ja. V 3-h tomah. – L'viv–Stanislav–Kolomyja, 1930. – Т.1. (vstupne slovo).

16. Shabl'ij O.V. Kubijovych: encyklopedija zhyttja i tvorennja. – Paryzh–L'viv.

Borchuk S. M., Ph.D., Associate Professor, Department of World History Institute of History, Political Science and International Relations, Carpathian National University Vasyl Stefaniuk (Ukraine, Ivano-Frankivsk), borja_if@mail.ru

Work on the creation of Shevchenko Ukrainian Universal Encyclopedia

The article focuses on the main elements of encyclopedic tradition in Galicia in the late nineteenth century. Characterized NTSh work in the field entsyklopedystky, stages and forms of the first Ukrainian Universal Encyclopedia. Deals with the first of the authors and analyzed articles that were included in the first edition, and A comparative analysis of Ukrainian Universal Encyclopedia and similar publications that are out of print in the Dnieper. Particular attention is paid to joining

encyclopedias section of Ukraine, who later through censorship was removed from the main edition. The causes competition between two large encyclopedias Ukrainian Soviet Encyclopedia and Ukrainian Universal Encyclopedia.

Keywords: Encyclopedia, edition of “UR”, Dnieper, Galicia, national elite.

Борчук С. Н., кандидат исторических наук, доцент кафедры всемирной истории Института истории, политологии и международных отношений, Прикарпатский национальный университет им. Василя Стефаника (Украина, Ивано-Франковск), borja_if@mail.ru

Робота НОШ по созданию Украинской Всеобщей Энциклопедии

Раскрыты основные элементы энциклопедической традиции на территории Галичины во второй половине XIX в. Охарактеризовано работу НОШ в области энциклопедистики, этапы и формы создания первой Украинской Всеобщей Энциклопедии. Освещены первый состав авторов и проанализированы статьи, которые первыми вошли в издание, а также дан сравнительный анализ Украинской Всеобщей Энциклопедии и аналогичных изданий, которые выходили в свет в Приднестровье. Особое внимание обращено на вхождение в энциклопедическое издание раздела об Украине, который впоследствии из-за цензуры было изъято из основного издания. Раскрыты причины конкуренции двух крупных энциклопедических изданий Украинской Советской Энциклопедии и Украинской Всеобщей Энциклопедии.

Ключевые слова: энциклопедия, издание “УРЕ”, Приднестровье, Галичина, национальная элита.

* * *

УДК 94(477) “1941/1944”+37(477)(09)

Гордієнко Г. М.

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії культури та методики навчання гуманітарних дисциплін, Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичина (Україна, Умань), gordienko88@mail.ru

ОСВІТА І КУЛЬТУРА В УКРАЇНІ В УМОВАХ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

У статті висвітлено стан розвитку шкільної освіти, театрального мистецтва, кінопрокату, музейної справи в умовах нацистської окупації України. Показано процес пристосування колишнього радянського шкільництва до нових умов. Розкрито зміст і призначення шкільної реформи, проведеної окупаційною владою. Охарактеризовано систему управління шкільною освітою і мережу навчальних закладів в окремих районах райхкомісаріату. З'ясовано причини активного розвитку театральної справи в умовах окупації. Вказано на тісний зв'язок між націоналістичним підпіллям і частіною театральних діячів. Виявлено факти, які засвідчують високий художній рівень українських акторів в райхкомісаріаті і в зоні військової адміністрації. Показано ідеологічну заангажованість кінематографу і умови функціонування музеїв. Наводяться факти розграбування культурної спадщини нацистами. Аналізуються особливості окупаційної політики в галузі освіти і культури в райхкомісаріаті і в зоні військової адміністрації.

Ключові слова: освіта, культура, нацистська окупація, театр, кіно, музеї.

Сила нації проявляється не тільки в її здатності чинити збройний опір агресорові, але й в здатності продукувати культурні цінності в найнесприятливіших умовах війни й окупації. Незважаючи на те, що упродовж червня – жовтня 1941 р. українські землі опинилися під владою нацистів і розпочався тривалий період окупації, культурне життя тут не припинялось. Завдяки активній діяльності українських націоналістів і представників місцевої інтелігенції, активістів сфера освіти, мистецтво, література, продовжували функціонувати, забезпечуючи елементарні потреби окупованого населення.

У нашій історіографії питання розвитку української культури в роки Другої світової війни і нацистської окупації розглядалися доволі активно. З'явилася ціла плеяда сучасних дослідників, які зосередились на різних аспектах даної теми. Варто назвати таких авторів як В. Гінда [4; 5; 6], В. Гайдабура [1] Д. Титаренко [13], Т. Заболотна [7], В. Шайкан [14]. Спираючись на масив нових доступних історичних джерел, історики розкрили